

2023

МОНОГРАФІЯ

СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНІ ДОМІНАНТИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ
ОСВІТИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНІ ДОМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Монографія

Вінниця
ТВОРИ
2023

Рецензенти:

О. Карпенко – доктор педагогічних наук, професор соціальної педагогіки та соціальної роботи (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Г. Локарева – доктор педагогічних наук, професор кафедри акторської майстерності та дизайну (Запорізький національний університет);

Д. Бибик – доктор філософії у галузі Соціальна робота, доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи (Український державний університету імені Михайла Драгоманова).

Авторський колектив:

О. Гуренко – д. пед. н., професор (1.1); **А. Попова** – к. пед. н., доцент (1.2); **К. Петровська** – к. пед. н., доцент (2.1); **А. Тургенєва** – к. пед. н., доцент (2.2); **Н. Мацейко** – асистент (2.3); **Н. Захарова** – к. пед. н., доцент (розділ 3).

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 13 від 29.06.2023 року)*

Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : колективна монографія / О. Гуренко, Н. Захарова, Н. Мацейко, К. Петровська, А. Попова, А. Тургенєва / За заг. ред. к. пед. н., доц. К. Петровської. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 256 с.

ISBN 978-966-949-152-7

Монографія є результатом роботи викладачів кафедри соціальної роботи та інклюзивної освіти Бердянського державного педагогічного університету над комплексною темою «Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти».

У монографії висвітлено особливості професійної підготовки соціальних працівників з огляду на засади компетентнісно-зорієнтованої парадигми, розглянуто актуальні питання міжнародних стандартів підготовки фахівців соціальної сфери, особливості формування фахових компетентностей соціальних працівників та фахівців соціальної сфери, а також проблеми створення інклюзивного середовища в закладах освіти.

Матеріали монографії можуть стати в нагоді викладачам закладів вищої педагогічної освіти, здобувачам та практичним працівникам соціально-педагогічної сфери.

Автори несуть персональну відповідальність за достовірність наданих матеріалів та правильність цитування.

16. Karpanina E. N., Gura A. Yu, Ron I. N., Rationale of the system approach to education of future specialists in the University. *Astra Salvensis – review of history and culture*. VI / 2018. Sup. 1, P. 763-765.

17. Nikolaiev L. Formation of professional competence of students-psychologists using training methods in the educational process. *The Journal of Humanities of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda»* : collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2015. Ed. 37. Pedagogy. P. 28-35.

18. Olszewska P. Komunikacja niewerbalna, jako ważne źródło informacji o kliencie dla pracownika socjalnego. Kompetencje społeczne w edukacji, pracy socjalnej i relacjach zawodowych / red. W. Heller, A. Janiak, K. Jankowska. Poznań-Kalisz, 2012. P. 112-123.

3 | Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства

Питання гендерної рівності визначається як одне з пріоритетів розвитку світової спільноти, глобальною ціллю сталого розвитку людства. Україна, обравши європейський вектор розвитку, підписавши та ратифікувавши ряд міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, продемонструвала відданість європейським цінностям, взяла на себе зобов'язання запровадження принципу рівних прав і можливостей жінок й чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Затвердження ідеї гендерної рівності є важливою частиною цієї стратегії розвитку держави, що сприятиме соціально-економічному, культурному зростанню України, підвищенню рівня та якості життя населення, позитивної динаміки змін у площині людських відносин, трансформації свідомості громадян у напрямку толерантності, справедливості, відповідальності, поваги до різноманітності, прав і свобод особистості [1].

Згідно Цілей Сталого Розвитку до 2030 р., затверджених Генеральною Асамблеєю ООН, досягнення **гендерної рівності**, що передбачає *“рівний стан, незалежність, відповідальність і участь представників обох статей у всіх сферах суспільного та приватного життя” (Рада Європи)*, можливе шляхом перетворення глобальних програм у національні пріоритети, що відображають локальні потреби населення, засновані на реальних показниках життєдіяльності людей. Одним із стратегічних національних завдань України у вирішенні даної проблеми визначається *“зниження рівня гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечення ефективного запобігання його проявам та надання своєчасної допомоги постраждалим”* [17].

Необхідність виконання вищевказаного завдання посилюється в умовах воєнного стану та глибокої гуманітарної кризи в Україні, яка є наслідком російської агресії, оскільки воєнні дії, випадки вимушеного переселення, період постконфліктного врегулювання і відбудови посилюють масштабність й інтенсивність проявів насильства, а також призводять до появи нових його форм. Ситуація невизначеності, обмеженість у пересуванні, відсутність зв'язку та інформації фактично унеможливають доступ постраждалої особи до отримання якісної, кваліфікованої допомоги. Пережитий травматичний досвід, зміна звичного стилю життя, необхідність вирішувати нагальні питання життєзабезпечення, розцінювання ситуації насильства як несуттєвої на фоні повномасштабної війни, призводить до замовчування подібних випадків, посилення наслідків злочинних діянь, що мають відтермінований характер, як для постраждалої особи (погіршення стану здоров'я, вторинна віктимізація тощо), так і суспільства в цілому [7, с. 237-238]. Це ставить перед державою та фахівцями, покликаними надавати допомогу й підтримку вразливим категоріям населення, нові виклики.

Реалії сучасності актуалізують питання професійної підготовки уповноважених суб'єктів у сфері запобігання і протидії гендерно

зумовленому та домашньому насильству як одного з важливих інструментів забезпечення комплексного підходу у боротьбі з даним явищем, зокрема майбутніх соціальних працівників – представників загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Пріоритетним постає питання інтеграції гендерного компонента в освітній процес закладів вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку соціальних працівників, що сприятиме формуванню у майбутніх фахівців егалітарних установок у сфері суспільних відносин та свідомості, вільної від статево-рольових стереотипів, а також розвитку здатності розпізнавати прояви гендерної нерівності, дискримінації, насильства та жорстокого поведіння на індивідуальному чи інституційному рівнях, надавати допомогу клієнтам з урахуванням гендерно чутливого підходу.

Питання інституціалізації соціальної роботи як сфери професійної діяльності і професіоналізації кадрів розглянуто в працях С. Архипової, В. Бочарової, О. Безпалько, Р. Вайноли, Л. Віннікової, Ю. Галагузової, І. Зверевої, А. Капської, О. Карпенко, В. Костіної, Л. Міщик, В. Поліщук, Л. Романовської, Г. Слезанської та ін. Зарубіжний досвід професійної підготовки фахівців соціальної сфери досліджували Н. Видишко, Я. Гулецька, С. Когут, І. Козубовська, А. Кулікова, Г. Лещук, Г. Логвиненко, Н. Микитенко, О. Ольхович, О. Павлішак, О. Пришляк, В. Тименко. Окремі аспекти фахової підготовки соціальних працівників в Україні окреслено в наукових доробках Л. Березовської, Д. Бибик, Ю. Колодійчук, В. Костіної, О. Лісовця, О. Повідайчик, Ю. Рябової, І. Сидорук, Я. Юрків, С. Ящук тощо. Питання, пов'язані з підготовкою фахівців до реалізації гендерно чутливої професійної діяльності, умовами запровадження гендерного підходу в освітній простір закладу вищої освіти, знайшли відображення у роботах Н. Байдюк, В. Васильєвої, Т. Голованової, О. Гончаренко, С. Гришак, Г. Корінної, О. Кравченко, О. Луценко, Л. Міщик, І. Мунтяна, П. Терзі, Т. Семигіної, А. Ярошенко, Л. Яценко.

Гендерне насильство (*gender-based violence*) пов'язують з існуванням у суспільстві гендерної асиметрії внаслідок усталених стереотипів різного ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві – “досвід жінок і вплив на них різних соціальних змін відрізняється від досвіду чоловіків” [10, с. 21]. Усе те, що належить до чоловічого, як стверджує Т. Голованова, автоматично опиняється на верхівці соціальної піраміди суспільства, для якого є характерною відсутність егалітарних установок, що обумовлює можливість учинення насильницьких дій задля збереження влади та підтримання власного авторитету [1, с. 15].

Гендерне насильство відрізняється з-поміж інших форм належністю об'єкта насильницьких дій до певної гендерної групи. Оскільки чоловіки частіше від жінок виступають у ролі суб'єкта агресивних дій, традиційно гендерне насильство розглядають як насильство щодо жінок. Проте варто зауважити, що чоловіки постають не лише у ролі суб'єкта, але й об'єкта насильницьких дій – у випадку збройних конфліктів, вуличного насильства та насильства, що вчиняється у приватній, сімейно-побутовій сфері. Тому гендерним, доводить Т. Марценюк, слід вважати як насильство чоловіків стосовно жінок, та інших чоловіків, так і насильство жінок проти чоловіків та інших жінок [5].

У практиці діяльності міжнародних організацій використовується поняття “гендерно зумовлене насильство” з наступним його трактуванням: **“Гендерно зумовлене насильство** – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок, жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи яке непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не обмежується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві загалом» (UNFPA, the United Nations Population Fund) [21].

Керівництво з інтеграції заходів щодо протидії гендерно зумовленому насильству до гуманітарної діяльності (2015 р.) визначає **гендерно зумовлене насильство** як загальний термін для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (гендерними) відмінностями між чоловіками і жінками, викликає серйозну і зростаючу стурбованість в умовах надзвичайних гуманітарних ситуацій [20].

У національному законодавчому полі використовуються поняття “домашнє насильство”, “насильство за ознакою статі”, що не є відповідними загальноновизнаній міжнародною спільною концепцією гендерно зумовленого насильства.

Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” (2017 р.) трактує **домашнє насильство** як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім’ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім’єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що її постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [12].

Однак слід зазначити, що поняття гендерно зумовленого насильства охоплює як приватну, так і громадську сферу життя особистості, на відміну від домашнього, яке обмежується виключно наявними взаєминами приватного характеру. Розрізненими є й категорії постраждалих осіб: домашнє насильство визначає постраждалу особу, враховуючи її належність до певного, законодавчо визначеного кола осіб, тоді як у випадку гендерно зумовленого насильства особа може зазнати шкоди, маючи належність до будь-якої соціальної групи, й не бути пов’язаною із кривдником родинними чи шлюбними відносинами, спільним проживанням або мати подібний досвід у минулому [16, с. 13-15].

Внесення змін до Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (2017 р.) сприяє введенню в обіг визначення “**наси́льство за ознакою статі**”, що трактується як “діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов’язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті” [11]. Однак, важливо чітко розуміти та наголошувати на принциповій різниці між поняттям “стать” та “гендер”, оскільки відмінності між чоловіками та жінками визначаються не лише суто біологічними ознаками. **Гендер** визначає соціальну стать людини, її соціальну роль, соціальні можливості жінок та чоловіків у суспільстві – економічній, культурній, освітній, професійній, громадській сферах, доступі до влади тощо (Т. Говорун, О. Кікінеджи, Т. Марценюк, М. Ткалич).

Отже, гендерно зумовлене насильство виникає як наслідок нерівних, владних відносин між чоловіками і жінками, обумовлених їх гендерною ідентичністю, особливостями гендерного самовираження, наявними у суспільстві стереотипами, що призводить до обмежень людини у публічному житті та сфері приватних відносин [1, с. 16].

Прояви насильства відрізняються частотою, ступенем тяжкості, метою та наслідками, а також набувають різних форм і проявів. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) визначає наступні **види гендерно зумовленого насильства**: *фізичне насильство* (ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці); *психологічне насильство* (словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, що

спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдають шкоди психічному здоров'ю особи); *сексуальне насильство* (будь-які дії сексуального характеру, учинені стосовно особи без її згоди); *економічне насильство* (умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборона працювати/примус до праці); *переслідування; звалтування; сексуальне домагання; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб/ранній шлюб; торгівля людьми та сексуальна експлуатація; насильство в інституційному середовищі.*

Гендерно зумовлене насильство не має вікових, соціально-економічних, освітніх чи географічних обмежень [1, с. 17]. Нормалізоване чи приховане воно впливає на кожного, включаючи цілі родини, громади, економіку й суспільство загалом [15, с. 5]. Поширення випадків гендерно зумовленого насильства свідчить про кризу громадянського суспільства, є перепорою для рівності, розвитку, безпеки і миру.

В Україні запроваджено низку заходів законодавчого, адміністративного, інформаційно-просвітницького спрямування, що беззаперечно сприятимуть позитивним зрушенням у подоланні означеної проблеми. Проте, стан практичної реалізації затвердженого на державному рівні плану дій, безпосередньо залежатиме від рівня кадрового забезпечення діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, якості професійної підготовки фахівців [13], що визначається одним із найбільш пріоритетних завдань у боротьбі з даним явищем.

Вітчизняна система освіти покликана оперативнo та ефективно реагувати на вимоги часу, забезпечуючи потребу держави у висококваліфікованих кадрах, шляхом модернізації змісту відповідної підготовки та запровадження гендерного компонента в освітній

простір закладів вищої освіти. Професійна підготовка до такої діяльності має бути комплексною, здійснюватися як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

На основі аналізу наукових джерел, змісту освітньо-професійних програм та навчальних планів, методичних доробок вітчизняних закладів вищої освіти, можемо констатувати факт того, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства містить ряд недоліків, які виражаються у суперечностях між: вимогами забезпечення гендерної рівності, задекларованими на державному рівні, і умовами її впровадження; масштабністю поширення випадків гендерно зумовленого та домашнього насильства і якістю підготовки відповідних кадрів; вимогами соціального замовлення щодо підготовки компетентних фахівців для роботи у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству та фактичною відсутністю теоретико-методичних розробок щодо реалізації процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до даного напрямку професійної діяльності в умовах закладу вищої освіти; доцільністю запровадження гендерного компонента в освітній процес закладів вищої освіти та недостатнім рівнем практичної готовності викладацького складу до реалізації цього завдання.

У довідковій літературі поняття **професійної підготовки** тлумачиться як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією; як здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю.

Вітчизняні дослідники розглядають **професійну підготовку** як організаційно-методичний процес, спрямований на формування у здобувачів професійної компетентності, активної життєвої позиції, внутрішньої культури, здатності до продуктивного спілкування з навколишнім світом з метою професійно-особистісної та соціальної

реалізації, навчання та самоосвіти упродовж життя (О. Андрусь); систему організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування у особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що в свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною й підготовленою до виконання певної професійної діяльності, прагне її виконати (Т. Танько). Автори включають у поняття професійної підготовки не лише показники когнітивного характеру, а й ті, які мають соціальну значущість.

Професійну підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери С. Михнюк визначає як “цілісний, динамічний процес набуття майбутніми фахівцями соціальної сфери комплексу професійних знань, вмінь і навичок, а також особистісних рис, необхідних для компетентного виконання професійних обов'язків та професійного саморозвитку в галузі соціального захисту (опіки, забезпечення, допомоги) населення” [9, с. 9].

В. Савицька наголошує, що **професійна підготовка соціальних працівників** в умовах університетської освіти – це складний, багатоаспектний процес, предметом якого є теоретичні знання, практичні вміння здобувачів виконувати фахові функції; етичні норми соціальної роботи; індивідуально-психологічні якості соціального працівника, а також потреба у самоосвіті, саморозвитку і самовдосконаленні [3, с. 35-36]. Вона базується на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей тощо [2, с. 282].

Головною метою професійної підготовки С. Сисоева визначає **готовність** майбутнього фахівця до професійного і особистісного розвитку. У науковій літературі готовність пов'язується з діяльністю загалом і професійною діяльністю зокрема.

Готовність до професійної діяльності розглядається дослідниками як активно-дієвий стан особистості, установка на певну поведінку, мобілізація сил для виконання завдання (Ю. Шадських);

високий рівень розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних та вольових процесів особистості, що забезпечує успіх майбутньої діяльності (М. Ярмаченко); професійно-особистісне утворення фахівця, основу якого складають особистісно-психологічні (знання, професійні мотиви, інтереси, потреби) та операційні аспекти професійної діяльності (уміння, навички, досвід) (О. Баглай); цілеспрямований вияв особистості, який охоплює погляди, переконання, знання, уміння, ставлення, мотиви, вольові та інтелектуальні риси, почуття, установки, що формуються у процесі професійної підготовки та є результатом усебічного розвитку особистості відповідно до вимог, пов'язаних із особливостями професії (С. Максименко); розуміння професійних завдань, їх творче вирішення, впевненість у власному професійному потенціалі (Ф. Бассін); результат професійно-педагогічної підготовки (С. Литвиненко), умова та регулятор успішної професійної діяльності (І. Гавриш). Прихильники акмеологічного підходу визначають **готовність до професійної діяльності** як рефлексію, виходячи із самосприйняття людиною суспільної значущості здійснюваної діяльності та свого місця в ній.

Готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників тлумачиться Я. Юрків як інтегративне особистісне утворення, психологічний стан та очікуваний результат професійної підготовки, що поєднує мотиваційно-ціннісний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний складники та дозволяє успішно виконувати професійні завдання у галузях соціальної педагогіки/соціальної роботи [18, с. 22].

У контексті започаткованого нами дослідження, і на підставі аналізу низки однорідних понять “професійна підготовка”, “професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери”, “професійна підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників”, “готовність до професійної діяльності”, представлених

у наукових доробках із педагогіки, психології, соціальної роботи, визначаємо **професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства** як цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в сукупності ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, операційно-практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із реалізацією державної соціальної політики у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству.

Теоретико-методологічну основу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства, як і професійної підготовки фахівців соціальної сфери в цілому, становлять **компетентнісний, гуманістичний, особистісно-орієнтовний, ресурсний та акмеологічний концептуальні наукові підходи**. *Компетентнісний підхід* (Н. Бібик, О. Карпенко, Н. Ничкало, В. Поліщук) передбачає такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннево-орієнтованого компонента, а передбачає цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, компетенцій [4]. В центрі *гуманістичного та особистісно зорієнтованого підходу* (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутаї) постає унікальна цілісність особистості майбутнього соціального працівника, який намагається максимально реалізувати свої знання та вміння під час професійної діяльності; пріоритетом є індивідуальність, самоцінність, самобутність майбутнього соціального працівника як активного носія суб'єктивного досвіду. Концепція *ресурсного підходу* (О. Дубасенюк, В. Гриньова, С. Микитюк, Л. Рибалко, Т. Рогова) передбачає врахування різних видів ресурсів у підготовці фахівців, спрямованих на створення умов для самовдосконалення, що сприятиме активізації резервних можливостей в аспекті оптимальної самореалізації [8]. *Аксіологічний підхід* (В. Огнев'юк, Л. Левчук,

І. Надольний, І. Предборська, О. Яцишина) спрямований на формування і розвиток соціальних цінностей у майбутніх соціальних працівників.

У якості **принципів** підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства виокремлюємо наступні: *загальнонаукові* – доступності, науковості, систематичності, послідовності, комплексності, інтеграції, самоактуалізації, суб'єктності, оптимальності, зв'язку теорії з практикою; *специфічні* – індивідуальної освітньої траєкторії здобувача, саморозвитку, освіти протягом життя, активності, партнерства та взаємодії, інтеграції навчально-наукової та професійно-практичної діяльності [17, с. 23].

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до визначеного напряму діяльності має складну структуру, що включає в себе **компоненти формування готовності до роботи з випадками гендерно зумовленого та домашнього насильства** як вимірюваного результату такої підготовки, віддзеркалюючи тим самим її зміст – *ціннісно-мотиваційний, предметно-змістовний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний*.

Ціннісно-мотиваційний компонент *передбачає* ціннісне ставлення до освіти та майбутньої професії; здатність будувати життєві стратегії та моделі, що націлені на активізацію внутрішніх ресурсів з метою постійного особистісного та професійного зростання, успішної самореалізації; усвідомлення фахівцем власної позиції щодо проблеми насильства, гендерної проблематики в цілому; наявність позитивної мотивації до використання гендерно чутливого підходу у практиці професійній діяльності; прийняття або відторгнення гендерних стереотипів і гендерних норм як орієнтирів у конструюванні гендерної взаємодії з колегами та клієнтами.

В. Ягупов відзначає, що цей компонент є не просто значущим, а визначальним у структурі готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, визначаючи професійну позицію, впливаючи

на загальне осмислення та сприйняття професійного світу, спрямовуючи поведінку, вчинки та діяльність, тобто формуючи ціннісно-мотиваційну основу професійної суб'єктності та його професійного буття загалом. Професійні цінності, професійна мотивація і спрямованість визначають стійкість професійного вибору. Це є особливо необхідним в тих видах діяльності, які передбачають високу емоційну напруженість праці, роботу в умовах екстреного та кризового втручання, коли на перший план у складних ситуаціях виходить морально-духовний аспект, що зокрема стосується і професійної діяльності соціальних працівників у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству [19, с. 213-215].

Предметно-змістовний компонент передбачає оволодіння соціальним працівником спеціальними знаннями, необхідними для ефективної роботи у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству, а також стійкого інтересу до здобуття відповідних знань у подальшій професійній діяльності. Компонент включає знання: сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку суспільства; основ гендерної теорії (поняття про гендер, гендерні стереотипи та механізми їх дії, гендерні ролі, гендерну ідентичність тощо); психологічної природи насильницької поведінки як способу контролю над партнером; типологічних соціально-психологічних характеристик постраждалої особи/особи-кривдника; динаміки стосунків “влади-підкорення”; наслідків насильницької дії для постраждалої особи, громади, суспільства тощо; основ міжнародного та національного законодавчого забезпечення у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству; функціональних обов'язків та механізмів взаємодії уповноважених з даного питання суб'єктів; технологій соціальної роботи з постраждалими особами та особами, що вчиняють насильство та/або належать до групи ризику щодо його

вчинення; форм та методів просвітницько-профілактичної роботи з відповідної проблематики, зокрема гендерної просвіти молоді.

Операційно-практичний компонент визначається як оволодіння фахівцем певним інструментарієм, необхідним для планування, успішного виконання, оцінювання результативності власної професійної діяльності з питань запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству. Компонент включає уміння: відслідковувати вияви гендерної стереотипізації, дискримінаційні установки у поведінці людей, ідентифікувати прояви гендерно зумовленого насильства на інституційному та індивідуальному рівнях; здійснювати оцінку потреб постраждалих осіб та надавати їм ефективну допомогу у вирішенні соціальних проблем шляхом виявлення сильних сторін та залучення особистісних ресурсів; враховувати особливі потреби та інтереси постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, неповнолітніх осіб тощо; узгоджувати власні професійні дії з реальними ситуаціями та індивідуальними характеристиками особистості отримувача послуг; застосовувати рефлексивно-терапевтичний підхід, методологію ненасильницького спілкування (емпатичне слухання) у контексті проведення індивідуальної та групової корекційної роботи з постраждалими особами, що сприятиме розвитку у них позитивного мислення, самосприйняття, саморефлексії, розширення власного бачення ситуації; здійснювати оцінку ефективності плану втручання; впроваджувати в практику діяльності корекційні програми для осіб, що вчиняють насильство та/або належать до групи ризику щодо його вчинення; налагоджувати співпрацю з представникам різних структур, організацій, професійних груп та громад з метою міжвідомчої взаємодії; організувати заходи з гендерної тематики, проблематики насильства з різними цільовими групами тощо.

Індивідуально-психологічний компонент визначається як наявність у майбутнього фахівця психофізіологічних (абстрактність, критичність, емоційна стабільність, стресостійкість, волюва рішучість) та

психологічних (цілеспрямованість, толерантність, комунікативність, емпатійність, відповідальність, соціальний інтелект) *якостей особистості*, що сприятимуть успішній професійній діяльності у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству, ефективній взаємодії з постраждалими особами та особами-кривдниками, мінімізуючи ризики професійного вигорання.

Розуміння сутності і структури готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого й домашнього насильства дозволяє визначити **організаційно-педагогічні умови** її формування в освітньому просторі закладу вищої освіти з урахуванням гендерного компоненту.

Включення гендерно зорієнтованих освітніх компонент до освітньо-професійних програм підготовки майбутніх соціальних працівників. Прикладами таких гендерно зорієнтованих курсів у фаховій підготовці майбутніх соціальних працівників (бакалаврський та магістерський рівні вищої освіти) є: “Формування гендерної культури”, “Гендерні аспекти соціальної роботи” (Бердянський державний педагогічний університет); “Гендерно чутлива соціальна робота” (Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка); “Гендерні дослідження” (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського”); “Соціальна робота з жінками” (Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини).

Аналіз переважної більшості навчальних планів підготовки майбутніх соціальних працівників, складових навчально-методичного забезпечення (робочих програм, силабусів) свідчить про те, що лише окремі теми з гендерної проблематики, у тому числі питання професійної діяльності у сфері запобігання та протидії насильству, зокрема домашньому, включено у зміст освітніх компонент професійно зорієнтованого циклу: “Соціальна робота з сім’єю, дітьми та молоддю”, “Соціальна робота в державних та громадських організаціях” (Мелітопольський державний педагогічний університет

ім. Б. Хмельницького); “Соціальна робота з різними категоріями та групами клієнтів” (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського”); “Соціальна робота з сім’ями” (Київський університет ім. Б. Грінченка); “Соціальна робота з сім’ями за рубежом”, “Соціальний супровід сім’ї” (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка). Окремі спеціалізовані курси з вивчення проблеми насильства пропонуються здобувачам вищої освіти у вигляді вибіркового освітнього компоненту (наприклад, “Запобігання домашньому насильству”, “Протидія торгівлі людьми” (ДЗВО Національний університет “Киево-Могилянська академія”) [6, с. 175-177].

Це засвідчує спрямованість закладів вищої освіти на підготовку соціальних працівників широкого профілю, що обумовлено поліфункціональністю його діяльності. При цьому підготовка фахівців до роботи у сфері запобігання гендерно зумовленому й домашньому насильству має фрагментарний, несистемний характер.

Ключовим компонентом у підготовці майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого й домашнього насильства виступає *практична підготовка*, яка, як зазначає А. Капська, “визначає ті загальні та конкретні завдання, практичні вміння та навички, якими має оволодіти висококваліфікований працівник соціальної сфери”. Зокрема, навчальна та виробнича практика – ознайомлювальна, соціально-підтримувальна, профілактично-попереджувальна, корекційно-реабілітаційна, практика в соціальних службах тощо.

Використання методів та форм роботи, які передбачають активну участь здобувачів в освітньому процесі, відкритість, інтерактивність та інші підходи, притаманні трансформативному навчанню. До них відносимо: **методи** – діалогічні (дискусії, відкритий простір, розв’язання морально-етичних дилем, відео та кінолекторії), ігрові (ділові та рольові ігри, мозковий штурм, метод проектів), практико-зорієнтовані (рівний-рівному, кейс-навчання, тренінги

професійної майстерності); **форми** – лекції (проблемна, теоретичного конструювання), практичні заняття, семінари-дискусії, самостійна робота (аналітична, дослідницька, проблемно-пошукова), тьюторіали, майстерні гендерної рівності, гендерні форуми, хакатони тощо.

Залучення здобувачів до науково-творчої діяльності. Яскравим прикладом залучення майбутніх соціальних працівників до науково-творчої діяльності є участь у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей, ініційованому Міністерством освіти і науки України, зокрема у галузі “Гендерні дослідження”. Конкурс щорічно проводиться з метою створення умов для розвитку інтелектуального потенціалу талановитої молоді, підтримки наукової та творчої роботи здобувачів, стимулювання їх інтересу до дослідницької роботи, оволодіння ними інноваційними технологіями.

Участь у подібних активностях дає можливість поглибити знання майбутніх соціальних працівників у напрямку актуальної гендерної проблематики, сприяє підготовці фахівців нової генерації європейського рівня, для яких установка на професійну майстерність є пріоритетною стратегією життєдіяльності.

Створення на базі закладу вищої освіти осередку гендерної освіти (ОГО). Подібні структурні підрозділи створюються з метою надання науково-практичної допомоги науково-педагогічним працівникам та здобувачам вищої освіти щодо впровадження ідей гендерної рівності в освітній процес шляхом посилення гендерного компонента у змісті соціально-гуманітарних освітніх компонент; проведення культурно-просвітницьких заходів з гендерної проблематики; організації науково-дослідної роботи з питань, що стосуються забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві. Важливим напрямом їхньої діяльності є виховна робота, спрямована на закріплення студентською молоддю отриманих знань, формування необхідних комунікативних навичок, розвиток толерантності та асертивних поведінкових стратегій [6, с. 177].

На сьогоднішній день Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти об'єднує близько 40 осередків закладів вищої освіти Києва, Харкова, Житомира, Черкаса, Ужгорода, Тернополя, Сум, Дніпра, Запоріжжя (центри гендерної освіти, гендерні центри, кафедри, лабораторії, студії).

В цілому функціонування осередку гендерної рівності на базі закладу вищої освіти сприяє підвищенню рівня гендерної компетентності як здобувачів, так і викладачів, спрямовує їх взаємодію у практичну площину, демонструючи реальну гендерну рівність та спростовуючи існуючі стереотипи.

Співпраця закладу вищої освіти та профільної кафедри, яка здійснює професійну підготовку соціальних працівників, з державними і громадськими установами, соціальними інституціями щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству (центрами соціальних служб; центрами соціально-психологічної допомоги; мобільними бригадами соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі; притулками для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі; центрами допомоги врятованим тощо). Партнерство, співпраця з установами державного та громадського сектору, загальними і спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб спрямовується на обмін досвідом, створення додаткових можливостей для неформальної освіти здобувачів і педагогічних працівників, реалізацію спільних грантово-проектних та волонтерських ініціатив, проведення заходів просвітницько-профілактичного/освітнього спрямування для студентства і громадськості, що сприяє підвищенню рівня теоретико-практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству, гендерної проблематики в цілому, а також якості викладання професійно зорієнтованих освітніх компонент представниками професорсько-викладацького складу.

Особистісно зорієнтована взаємодія професорсько-викладацького складу зі здобувачами. Передбачає собою не лише засвоєння знань з основ майбутньої професійної діяльності, але й отримання оцінки певних суспільних подій, явищ, процесів з точки зору людини, що займає активну життєву позицію, поважає честь і гідність інших, транслює ідею гендерної рівності, виявляє нульову толерантність до проявів дискримінації та насильства, високий рівень сформованості гендерної культури у контексті загальної культури особистості.

Взаємозв'язок визначених організаційно-педагогічних умов зумовлює необхідність їх **комплексної реалізації** в освітньому просторі закладу вищої освіти.

Отже, у дискурсі сучасних соціально-політичних, культурних, ментальних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві, євроінтеграційних процесів у державі, щоденних викликів російсько-української війни спостерігається зростання вимог до професійної підготовки соціальних працівників як ключових ініціаторів та провідників соціальних змін. Зокрема, вимогою часу є формування у майбутніх фахівців здатності до здійснення професійної діяльності у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого й домашнього насильства становить цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в сукупності ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, операційно-практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із реалізацією державної соціальної політики у означеному напрямі.

Готовність майбутніх соціальних працівників до такого виду діяльності визначається як інтегративне особистісне утворення, психологічний стан та очікуваний результат професійної підготовки, що поєднує *мотиваційно-ціннісний* (відображає моральні норми та

цінності професіонала, спрямовані на досягнення певного результату та стимулювання до особистісного і професійного зростання), *предметно-змістовний* (зумовлений спеціальними знаннями, необхідними для ефективної роботи у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству, наявністю стійкого інтересу до здобуття відповідних знань у подальшому), *операційно-практичний* (свідчить про уміння планувати, успішно виконувати та оцінювати результативність власної професійної діяльності), *індивідуально-психологічний* (передбачає стійку емоційну врівноваженість, високу волюву саморегуляцію, схильність до емпатії тощо) *складники* та дозволяє успішно виконувати професійні завдання у відповідній галузі соціальної роботи.

На жаль, на сьогоднішній день у вітчизняній системі вищої освіти загалом, та системі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників зокрема, існує низка проблем, пов'язаних із нестачею теоретико-методичних розробок щодо забезпечення процесу якісної підготовки майбутніх фахівців до даного напрямку професійної діяльності, недостатнім рівнем практичної готовності викладацького складу до реалізації поставленого завдання тощо.

Українські заклади вищої освіти орієнтовані на підготовку фахівця широкого профілю, враховуючи поліфункціональний характер діяльності соціального працівника, що призводить до фрагментарності, відсутності системності у професійній підготовці до роботи з випадками гендерно зумовленого й домашнього насильства, та, відповідно – відсутності ефективності надання соціальних послуг постраждалим особам, особам “групи ризику” в системі функціонування державних та спеціалізованих служб підтримки у майбутньому.

Орієнтація на визначений зміст, організаційно-педагогічні умови професійної підготовки соціальних працівників до роботи з випадками гендерно зумовленого й домашнього насильства сприятимуть підвищенню рівня теоретико-практичної підготовки

майбутніх фахівців до означеного напрямку діяльності; формуванню у них егалітарних установок, свідомості, вільної від статево-рольових стереотипів; розвитку здатності розпізнавати прояви гендерної нерівності, дискримінації, насильства на індивідуальному та інституційному рівнях, надавати якісну допомогу і підтримку клієнтам з урахуванням гендерно чутливого підходу.

Список використаних джерел

1. Гуренко О., Мацейко Н. Розв'язання проблеми запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству в Україні у контексті соціальної роботи. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 2 (7). С. 12-23.

2. Канівець А. Особливості професійної діяльності та підготовки фахівців соціальної сфери. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2021. № 7. С. 272.

3. Колодійчук Ю. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Одеський нац. політехн. ун-т. Одеса, 262 с.

4. Коробченко А., Головкова М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів нової української школи. *Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації концепції нової української школи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Мелітополь, 14-16 червня 2018 р.). Мелітополь, 2018. С. 143-146.

5. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ, 2017. 256 с.

6. Мацейко Н. Впровадження гендерного компонента в систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Бердянськ, 27-28 жовтня

2021 р.): зб. наук. ст.; уклад. К. Петровська. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні», 2021. С. 175-177.

7. Мацейко Н. Гендерно-обумовлене та домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (м. Бердянськ, 26-27 жовтня 2022 р.): зб. наук. ст.; уклад. К. Петровська. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні», 2022. С. 237-238.

8. Микитюк С. Ресурсний підхід у підготовці майбутніх фахівців. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 53. С. 135-144.

9. Михнюк С. Методичні рекомендації з організації підготовки майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії у процесі вивчення фахових дисциплін. Київ: ЦП «Компринт», 2021. С. 9.

10. Олена Уварова, Марія Ясеновська. Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні. *Методичне керівництво*. Харків, 2020. С. 10.

11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 11.01.2023).

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.03.2023).

13. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21 верес. 2020 р. № 398/2020. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text> (дата звернення: 22.03.2023 р.)

14. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 груд. 2022 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2023).

15. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад: Метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировської О.О. Київ.: ФОП Клименко, 2020. С. 5.

16. Путівник координатора заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Практичний посібник / за заг. ред. А.Б. Блага. Київ: ФОП Клименко, 2020. С. 13-15.

17. Цілі Сталого Розвитку. Україна: національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: file:///C:/Users/GNK/Downloads/SDGs_NationalReportUA_Web.pdf (дата звернення: 08.02.2023).

18. Юрків Я. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05. Старобільськ, 2021. 46 с.

19. Ягупов В. Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності фахівців: методологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України. Питання психології*. 2022. 6 (70). С. 213-215.

20. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee, 2015.

21. Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA, 1998.